

Střítecký, Jaroslav

Karafiát, Jan (editor)

Svědectví prožitého života

In: Střítecký, Jaroslav. *Studie a stati*. 2. Karafiát, Jan (editor). Vydání první
Brno: Masarykova univerzita, 2020, pp. 213-217

ISBN 978-80-210-8879-5 (1. sv.); ISBN 978-80-210-9569-4 (online ; pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/142493>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

SVĚDECTVÍ PROŽITÉHO ŽIVOTA

Měšťanská kultura vyrostla z propěstování soukromosti, jak ukázal již před třiceti lety Jürgen Habermas ve spise *Strukturální proměna veřejnosti (Strukturwandel der Öffentlichkeit, 1962)*. Nikoli co nebo koho reprezentuje, nýbrž sám sobě je v ní člověk tématem i oporou. Netýká se objektivní ctnosti, v níž zmizení osobní za předem vymezenými rolemi platí za mravní, estetický i společenský ideál, nýbrž subjektivní zrání. Dozrát má k dospělosti. To nebyl cíl pouze individuální: dospělost znamenala svobodné používání vlastní schopnosti usuzovat, v rozměru společenském pak nereglementovanou komunikaci, v níž by občané společně nacházeli, co je rozumné a spravedlivé.

Sociálně utopický pól však právě v tomto obrazci nemůže trvale vytěsnit soukromost niternou. Známe její romantické a anarchické revolty, revolty pravdy zažité proti pravdě dohodnuté. Známe výchovné i bludné cesty jejího úniku z občanské určitosti a smírná zprostředkování návratů. Známe ovšem i cesty jednosměrného tříbení vnímavé citlivosti, cesty baudelairovské, verlainovské, rimbaudovské; patří ke kultuře soukromosti neméně legitimně než pokusy zprostředkovat s pólem utopickým a zpětně jej přijmout jako soukromý. Psychologie zaměřená na analyticky včítivé pochopení je společným rysem všech variant. Kdyby mělo zboží duši, tvrdil Walter Benjamin (1892–1940), byla by ze všech nejvčítivější, neboť se umí nabídnout každému z možných zákazníků.

Klaus Mann (1906–1949) byl a zůstal dítětem této kulturní větve, přestože vnější stránky jeho života se zdají modernější, odsoukromělé, splývající s rytmy roztančených let dvacátých. Literární impresionismus byl mu bližší než tvorba avantgardně protiburžoazních vrstevníků, Rainer Maria Rilke bližší než Bertolt Brecht, André Gide, Aldous Huxley nebo Saint-Exupéry bližší než surrealisté. K důvěrnosti domova samozřejmě náleželi strýc Heinrich Mann, otec Thomas

Mann, Richard Wagner, Nietzsche se Schopenhauerem, německá a francouzská romantika – jak se ostatně čtenář dočítá v textu autobiografie.

Útvar autobiografie bychom k tradici prošlechťování soukromosti mohli přičíst, kdyby nebyl mnohem starší. Přece však se mu právě v zenitu měšťanské kultury dostalo poněkud překvapujícího ocenění. Wilhelm Dilthey (1833–1911) pokládá autobiografii za vůbec nejvyšší útvar dějepisectví. Prožitý život v ní vydává svědectví, a protože nemůže než být vetkán do historického času, vydává nejintimnější svědectví historické, zakořeněné hluboko pod prahem vědomého nebo záměrného.

V tomto smyslu je posedlost Klause Manna autobiografií příznačná: *Bod obratu* začal psát pětatřicetiletý, již o devět let dříve vyšla jeho autobiografie *Dítě své doby* (*Kind dieser Zeit*, 1932). Přičteme-li k tomu rozsáhlé deníky – jejich knižně vydaný šestisvazkový soubor zahrnuje léta 1931–1949 – a romány motivované výsostně osobně (*Mefisto*, 1936; *Vulkán*, 1939), spatřujeme, že tu analytické zkoumání zážitkového světa spadá vjedno s utvářením vlastního života do estetické a etické výpovědi.

Na autobiografiích Klause Manna je patrné, jakou zátěží může být pro nadaného člověka šťastné dětství. Nepřekonatelně a bezvýhodně je miluje, stylizuje do neodolatelně idylických obrazů (v první autobiografii nápadněji než ve druhé). Míru této stylizace ukazuje srovnání s knihou mladšího bratra Golo Manna *Vzpomínky a příběhy. Mládí v Německu* (*Erinnerungen und Gedanken. Eine Jugend in Deutschland*, 1986). Golo Mann píše zčásti o stejných osobách a událostech, ba i většina sympatií a antipatií je rozvrstvena podobně – s jedinou výjimkou, a tou je otec Thomas Mann. Golo líčí prostředí rodičovského domu jako neurotizující, plné napětí vyvolávaného tajemným mužem, jehož tvůrčí pohodě muselo být podřízeno naprosto vše a jehož sebecit dokázal s krutou rafinovaností zdvořile zraňovat sebecit bližních. Klaus se neprestává vztahovat k idyle svého dětství a dospívání.

Příležitostně ovšem prozradí, že tu vše nebylo tak harmonické, jak se opětovně snaží sobě i jiným namluvit. Otec jej zranil svou novelou *Nepořádek a časný žal* (1926). S ironií právě tak laskavou jako nemilosrdnou v ní vylíčil poměry ve vlastní rodině a přátelský kruh svých nejstarších dětí. Klause – v textu Bert – se dotkl na nejbolestivějším místě: vyčetl mu, že nemá dost talentu ani k šaškárnám, do nichž se nutí. Klausův a Eričin přítel herec Bert Fischel, v otcově vyprávění se jmenuje Iwan Herzl, málem spáchal ze studu a ponížení sebevraždu. Klaus odpoví na otcovskou výzvu *Dětskou novelou* (*Kindernovelle*, 1926), v níž nechá otce zemřít hned první větou a dětem semknutým kolem matky a přátel pak již nic nechybí. Střetnutí ukázalo se být požehnaním: *Dětskou novelou* dosáhl Klaus Mann svého prvního mezinárodně významného literárního úspěchu.

Až do té doby mělo psaní Klause Manna ráz nutkavosti, podobalo se grafomanii. Napodoboval otce? Napodoboval strýce Heinricha? Napodoboval své bohémské přátele od divadla, z literatury, od novin? Myslím, že mimetická posedlost

Klausa Manna vyvěrala z něčeho jiného – z narcistního propojení senzitivity s kulturou, z pozdní podoby měšťánské soukromosti, která již nemůže počítat s tím, že po zkušené ve světě se sama k sobě navrátí definitivně zdokonalena. Hledá se v sobě, v nejvlastnější zkušenosti, ve vlastních smyslech, vlastních hodnotách. Ať se vyjadřuje o čemkoli, vyjadřuje se o sobě přímo, bez distance.

Zahleděností do sebe je vzdálen milovanému strýci Heinrichu Mannovi, nasazujícímu osobní temperament, zkušenost i rozum k projasňujícímu osvojení světa, k mužnému uchvácení světa jako ženy. S otcem Thomasem Mannem sdílí Klaus Mann femininní vřímavost, proměňující každou látku ve vlastní prožitek. Odmítá však distanci, tak typickou pro otcův život i pro jeho dílo. Odmítá odstup od projevů života, ono odříkání, jímž se platí za privilegium umělecky je ztvárnit. Odmítá úzkostnou tíseň, která přemáhá svod smyslem pro povinnost a stylizuje život v dílo, za nímž osoba s tak trapně pociťovanými pokušeními diskrétně zmizí.

Stylizační mimikry byly Klausu Mannovi zcela cizí v životě i v literatuře. Při každé příležitosti se vrací k tomu, že na rozdíl od otce netrpí komplexy viny a neví, co je hřích. Experimentuje s vlastním životem, ba i s vlastní smrtí bez jakékoli mystiky a fatality. Na sobě i na jiných pozoruje účinky drog, pozoruje vzrušení z krve, jež tak snadno přeskakuje ze sexuality do vražedné brutality a naopak, žije hekticky, hyperaktivně, přitom však prožité svědomitě a soustavně protokoluje. Uchoval si dětskou bezprostřednost, oidipovský vztah k matce nejen nepřekonával, ale pojisťil jej hrdým přijetím homoerotiky, oním magickým kruhem vydělenosti, do jejíhož středu nemají ženy kromě matky přístup.

Prolnutí soukromého do veřejného a s ním spojená míra tolerance znejšťuje zděděné mravní a sociální kodexy. Není náhodou, že na prahu německé občanské prózy je strhujícím způsobem ztvárněno téma sebevraždy a hned vyvolává sebevražednou epidemii. Mladý Werther však přece jen padá ve srážce osobního roztoužení s nadosobním morálním řádem. Přátelé a příbuzní Klause Manna a posléze i on sám si berou život z méně pochopitelných důvodů. Nezabývá je vnitřně nepřijatelná mravní norma. Zabývá je okouzlení smrtí jako stavem bez potřeb. Roztáčenou generaci nikdo k ničemu nedohnal: hubila ji rozvířená relativita hodnot. Z toho pochopíme i Mannovu touhu po teologii, touhu projevující se především trýzní z nepřítomnosti víry.

Je to logický konec: soukromé sebevědomí se vyvine k bodu, z něhož právě v okamžiku, kdy už mu to k ničemu není, prohlédne, jak to s ním je. Komunikace založenou na hodnotách rozpoznává jako iluzi, kryjící odvozování hodnot z komunikace, ať již dohodou nebo z momentálního poměru sil. Od filozofie dějin obrací se sebevědomí samo k sobě. To je chvíle pronikavých autobiografií, autobiografií zániku. Obíral by se někdo zevrubně a namáhavě sám sebou, kdyby jej nemučila nostalgie?

Minulost je nostalgickému postoji pouhou zámlinkou k rozvinutí sebelítosti. Spisovatelé jako Stefan Zweig (1881–1942) nebo Joseph Roth (1894–1939) vykouz-

lili z tohoto zdroje obraz humánní Evropy, o kterou jsme přišli první světovou válkou, Klaus Mann ze stejných nití snoval obraz evropské humanity, která vzejde z antifašistického spojenectví demokratického Západu se socialistickým Východem. Humanismus nostalgické perspektivy je upřímný, ať již je obrácena teskně do minulosti nebo snivě do budoucnosti. Nezakotven v objektivitě mravu nebo dokonce na ose transcendentní nápadně trčí ve zmatcích tohoto světa, jako by byl bez důvodu a bez souvislosti.

Taková nezakotvenost, tíže svobody, kterou netřeba už vyhledávat jako spíše nést v rozhodnutích, přitahovala pozornost těch, kdo se cítili povoláni nabídnout zakotvení nové. Příznačně to již nebyli představitelé osvědčených kotvišť starobylých; katolíci například většinu svých nejlepších konvertitů, patřil k nim i významný filozof Max Scheler (1874–1928), nadlouho neudrželi, což za daných okolností bylo spíše znamením kvality, hlubinné příslušnosti k vpravdě otřesené kultuře. Noví mistři principiálních kotvišť takové starosti neměli. Připluli na vlnách brutálně demagogického populismu. Slibovali obnovit zkažený svět nejen od podlahy, ale přímo od základů, samozřejmě zdola.

Tato konstelace sugerovala falešné alternativy. Velký básník Gottfried Benn (1886–1956), skladatelé Richard Strauss (1864–1949) a Hans Pfitzner (1869–1949) či herec Gustaf Gründgens (1899–1963) nebyli tak cynickými přeběhlíky, jak se jeví z Mannova textu. Na filozofu Martinu Heideggerovi (1899–1976) nebo sociologovi Hansu Freyerovi (1887–1969) lpí v souvislosti s nástupem fašismu v Německu zřejmá vina, ta však nespočívá v prostém oportunismu.

Téměř všichni liberální intelektuálové pilně podřezávali větev, na níž seděli: analyzovali úpadek evropské civilizace, konstatovali, že se nachází ve fázi dekadentní. Zleva i zprava se to vyjímalo jako znamení charakteru. Snili o novém řádu sociálním, o obrodě společnosti vitalitou zdola. Že to, co se za tuto vitalitu vydávalo, vypadalo nesalonně, zdálo se jim příslibem naděje. Freiburský rektor Heidegger se tím nechal svést k naději, že touto energií podle svého zreformuje univerzitu – k velmi trapným pseudofilozofickým projevům před celouniverzitními cvičeními civilní obrany. Thomas Mann napsal, že komunismus, jakkoli pro něho nepřijatelný, je významnou ideou, jejíž kořeny sahají hluboko před Stalina i před klasiky marxismu, kdežto fašismus není ani ideou, nýbrž jen zjevným zlem. S tím lze i dnes souhlasit, méně však s tím, že bychom měli povinnost zavřít oči i před zřejmými zločiny podle toho, pro kterou stranu jsme se rozhodli.

Klaus Mann, tísněn fašismem již před svou emigrací, tuto povinnost pociťoval. Proti lepšímu vědomí – patřil k lidem nejinformovanějším – pokoušel se ve jménu humanismu nehumánní rysy stalinské realpolitiky po evropsku racionalizovat. Sovětské procesy z roku 1937 a agresi proti Finsku snažil se pochopit jako moudře předvídaté Stalinovy kroky, připravující zemi na střetnutí s fašismem. Pouští se dokonce na tenkou půdu úvah o tom, že Stalinovy prostředky, jakkoli absolutnímu moralismu nepřijatelné, jsou projevem militantního racionalismu a že jimi bylo

dokázáno mnoho dobrého nebo alespoň ne zlého. Kdyby mu u takových úvah bylo lehké u srdce, byl by sotva jedním dechem diskvalifikoval kritiku stalinismu jako absolutní moralismus a zároveň se pokoušel nečistě prostředky, eufemisticky označené za militantně racionální, ospravedlnit morální hodnotou dosahovaných cílů. Jasně a kritizoval ideologickou manipulaci literaturou i čtenářstvem – v *Bodu obratu* čteme tuto kritiku u příležitosti vzpomínky na I. kongres sovětských spisovatelů, přece však jej zaujalo zinscenované divadlo s pracujícími, kteří po spisovatelích požadují svou literaturu. Tento svět mu sice zůstal cizí, nicméně vzrušivě přitažlivý. Proto byl ochoten zaujmout na jeho výstavní fasádě místo coby buržoazně vzdělaněcká ozdoba, a tak bezděky přispěl k legitimaci nelegitimizovatelného. Nejinak se vedlo Stefanu Zweigovi, Curzio Malapartovi (1898–1957) a mnoha dalším. Brutalita fašismu, prosyceného hysterickým antikomunismem, činila tuto hru stravitelnou i pro ty, kdo její pravidla do značné míry prohlédli.

Porážka Francie a zejména pakt Molotov-Ribbentrop Klausem Mannem otřásly. Již v roce 1937 začal psát *Vulkán*, román emigrace, především pod dojmem, že emigrace trvá nesnesitelně dlouho. Román vyšel v roce 1939, těsně před vypuknutím druhé světové války. Kalkulace s vnitřním převratem, s nímž emigrace počítala od roku 1933, nevyšla. Odtud při veškerém příležitostném soucitu nechuť k lidem doma, k lidem, kteří zklamali. I ta část emigrace, která věděla, před čím prchá, která znala fašismus a odešla proti němu bojovat, rychle ztrácela vzhled do vnitřního fungování represivních mechanismů nacistického režimu. Srozumitelné zůstalo přímé násilí, tíhu nových forem násilí nepřímého lidé zvenku neznali.

V emigraci vykonal Klaus Mann mnoho záslužné práce kulturní a organizační. V Amsterdamu vydával časopis *Die Sammlung*, usilující o udržení německé literatury v mezinárodní intelektuální antifašistické frontě. Na rozdíl od mnoha jiných exilových periodik nešlo o časopis pouze německý, uplatňovali se v něm též významní autoři jiní v čele s André Gidem a Aldousem Huxleym. V USA vydával Klaus Mann časopis *Decision* (1941–1942). V letech třicátých patřil k těm, kdo nejaktivněji pomohli z rozptýlených exulantů vytvářet kulturní společenství. To byla první otázka – a velmi praktická. Píše-li Klaus Mann, že v jejím řešení uspěli spisovatelé lépe než skupiny politické, vědecké a další, vystihuje předpoklad, na jehož základě bylo možno s tak mimořádným ohlasem splnit druhý úkol kulturního exilu: udržet jiný než nacistický obraz Německa. Je s podivem, kolik velké literatury v německém exilu vzniklo. Je s podivem, jak touha po lepším Německu nabývala demokratických obrysů též u intelektuálů, kteří původně vyšli ze zcela jiných pozic.

V tom tkvěla velká naděje, za níž i pacifisté a nenapravitelní civilisté (čtenář si jistě povšiml, jak malý smysl měl Klaus Mann pro zachování vojenského tajemství) a ve všem jiném rozkolísaní intelektuálové byli ochotni obětavě bojovat, a třeba i položit život. Klause Manna stálo život něco jiného než válka. Osudem se mu stal vždy znovu zklamávaný optimismus. Ve slunné Francii, na počátku studené války (1949) vlastní rukou zemřel na zlomení naděje.

